

УДК 007 : 304 : 070

ЛАНДШАФТИ ЕСЕЇСТИЧНОГО ПАРАМИСЛЕННЯ ТАРАСА ПРОХАСЬКА

Марія Титаренко

Український Католицький Університет,
вул. Хуторівка, 35а, Львів, 79000, Україна, e-mail: tytarenko@ucu.edu.ua

У статті авторка досліджує ознаки ландшафтності/топографічності мислення сучасного українського есеїста Тараса Прохаська. Висунуто тезу про вплив перших прикарпатсько-забайкальських ландшафтів на його парадоксальний авторський стиль. Текстотворення автора порівняно із наративним ландшафтним дизайном.

Ключові слова: есеїстика, ландшафт, парадоксальне мислення, топографія, оптика бачення, фрагментарність, наратив, ландшафтний дизайн.

Поняття есеїстичного мислення (есеїстичної свідомості) найбільш ретельно досліджує російський філософ, культуролог, теоретик есеїстики і есеїст Михайл Епштейн. Таке мислення він також називає «ціломисленням», що характеризується інтелектуальною пружністю, здатністю до деформації — до одночасного відштовхування і притягання; а також «антитоталітарною тоталізацією» [3]. Чимало теоретиків есеїстики, такі як М. Балаклицький, Л. Кайда, А. Дмитровський, С. Шебеліст, Л. Садикова, А. Жолковський, К. Зацепін та ін. означають таке мислення парадоксальним, або парамисленням (В. Кругліков). Британський психолог і письменник Едвард де Бono такий спосіб мислення називає «латеральним» (бічним, непрямим, новотворчим), для якого характерні інноваційні прийоми, залучення парадоксів, провокацій тощо [1, с. 5]. Всі ці характеристики властиві творчій методи сучасного українського прозаїка, есеїста Тараса Прохаська. Однак, його парамислення характеризується не лише інтелектуальною пружністю, всепоеднаністю, латеральністю, але передовсім ландшафтністю. У нашій статті ми спробуємо дослідити топографічні ознаки мислення письменника, а також простежити зумовленість його авторського почерку найпершими життєвими ландшафтами, в яких формувався письменник. Методи, використані у статті: *close reading* (ретельне, сфокусоване прочитання); якісний інтент-аналіз; інтерпретація; компаративний аналіз. Емпіричним матеріалом послуговували такі книги есеїстики Т. Прохаська: «FM Галичина», «Тільки на експорт», «Порт Франківськ», «Тисяча місць і слів», «Одної і тої самої».

Отож, есеїстику Тараса Прохаська можна окреслити ландшафтною із кількох міркувань. По-перше, у ній, справді, чимало ретельних описів самих ландшафтів: рельєфу, ґрунтів, клімату, води, тваринного і рослинного світу (зрештою, сам Прохасько — ботанік за фахом).

По-друге, його наратив надзвичайно фактурний, рельєфний, сенсильний. Прохасько — справжній майстер відтворення запахів, кольорів, температури, поверхонь, звуків. Причому ця внутрітекстова рельєфність (як описово-пейзажна, так і внутрішньо-емоційна) досягається чималим літературним інструментарієм: парцеляції надають тексту гірської стрімкості, рвучкості; епімони виіплюють розкішні текстові полонини; ампліфікації виокреслюють карпатські панорами із багатьма перспективами.

Однак найцікавішою, з нашого погляду, є третя ознака — властиво *ландшафтність*, а відтак і *топографічність*, самого мислення письменника, його світосприйняття і себеоприсутнення.

У «Моїй Україні» Прохасько зізнається, що був завжди переконаний у властивості ландшафту впливати, навіть формувати самоідентифікацію: «Бо для того, аби щось думати і почувати, людині треба знати якихось кілька базових ландшафтів. Мозок, правдоподібно, влаштований так, що абстракції не можуть розміщуватись на абстракції. Мусить бути якась уявна топографія, на якій усе відбувається. Має бути щось таке, що дає змогу зробити реальністю простір, відстань, кут, переміщення та час переміщення, кольори, запахи чи доторки» [7, с.269]. Письменник вважає, що думка конструюється з того ландшафту, який є первинним, і навпаки; що все пережите нанизується на «ту першу» топографію. «Початки нашого характеру безпосередньо пов'язані з нашим місцем...», — переконаний Прохасько [8, с.13].

Прикметно, що отими першими топографіями письменника були Івано-Франківськ і Чита, інакше кажучи, Прикарпаття і Забайкалля. Властиво: «*при-*» і «*за-*». Така собі топографічна діалектика: *до-після*, *поблизу-далеко*; але також *гори-озеро*, *твердиня-вода*. Саме ця топографічна оптика сформувала ідентичність письменника, його спосіб контрастного, часто оксимеронового, всепоєднувального думання.

А тому «мислити близькістю гір», вважає Прохасько, це — ключ до самовизначення іванофранківців. Будучи іванофранківцем, він сам мислить горами — а отже, ландшафтно; ба навіть ще складніше — мислить *близькістю* гір, себто просторово-ландшафтно. Тут, як бачимо, працює оце «*при*» (*приближення*). Якщо ж узяти самоідентифікацію Прохаська як бойка, багатозначною стає така теза автора: «Найдовше незіпсу́та бойківська естетика зберігається у ленд-арті, у графіці рядів потиченої квасолі на оброблених прямокутниках похилених городів серед трав під лісом» [8, с.50]. Тут все: і точна геометрія ландшафтів; і мистецтво в природі; і графіка, і нахили, і вертикалі.

На думку письменника, наявність вертикалі у ландшафті є важливою світоглядно: «Саме за цим типом ностальгії впізнаються тутешні люди (з Покуття — Авт.) по цілому світі. Володіти — не тільки сидіти, а й бачити» [8, с.35]. Для франківчан «ціна ландшафту є набагато вагомішою, ніж деінде», адже вартість місця залежала від того, як воно виглядає і що з нього видно, вважає Прохасько: «Любов до краси виду є дуже вагомою. І ностальгія пов'язана з тим, що не видно. Все, що бачу, належить мені» [8, с.35]. В принципі, цей опус є одним із головних ключів до розуміння ландшафтного світобачення Т. Прохаська: краєвид як морально-естетичний канон, як засіб виховання душі, як безкінечна оселя, як храм.

Геометрія ландшафтів у Прохаська — визначальна. Так, приміром, головна *есема* (термін М. Епштейна) тексту «Абстрактна Франківщина: Між Дов-

бушем і Буковелем» — ромб, форма, яку нагадує Івано-Франківська область, і крізь призму якої Прохасько описує чотири кути — чотири краї: Гуцульщину, Бойківщину, Опілля і Покуття [8, с.32-42].

Відштовхуючись від оптики приближення (ПРИкарпаття), звернімо увагу на оптику віддалення (ЗАбайкалля). Це «за-» іманентно, міжрядно накладається на Франківськ, на Карпати, відтак місто стає «портом», гори стають морем, затокою, узбережжям, перетворюються на водну стихію, майже байкальську (а «Байкал» з кит. — північне море). До речі, навіть в іншій назві книги Прохаська «Тільки на експорт», чуємо виразно — «порт».

Ця парадоксальна карпатоморська топографія народжується із отого найпершого Прохаськового життєвого ландшафтного палімпсесту «при-за», із цієї дихотомічної «передгірної-і-заозерної» позиції автора «до» і «поза», «попереду-позаду», а тому такою актуальною для автора є позиція «на», «у», «уві», «поміж», «посередині», і тому письменник так тонко і чуйно реагує на будь-яку межовість. «Найважче усвідомити, що Україна — це країна, якої нема, — пише він. — Теперішній час — межа, архипенківський простір між двома різними Українами. Цей час не буде належати до історії ні першої, ні другої. Настільки одна на іншу неподібні. Сучасна Україна — це розлом, вулкан, який змінює базову географію» [8, с.20]. Автор закидає Європі, яка нас ігнорує і покидає: «Такий собі досвід зрадженого форпосту. Дилема життя у прикордонній смузі, у межовій зоні» [8, с.26].

У Тараса Прохаська ландшафт, одначе, є формотворчим чинником не лише внутрішньої (душевної, духовної) самоідентифікації (а відтак і роздвоєння), але також і тілесної ідентифікації. Читаємо: «...ландшафт безпосередньо пов'язаний із тілом. Тіло набирає ознак ландшафту настільки, що їх важко відділяти одне від одного. Тіло ж сприймається як даність. Будучи провідником відчуттів, воно водночас не надається до осмислення. Його по-справжньому не існує. До того часу, поки його починає означувати біль. Іноді болять ландшафти» [7, с.270]. Сам Прохасько є ландшафтом — антропологічним ландшафтом.

Зрештою, промовистим у цьому контексті є визначення письменником часу: «Час — це експансія роду в географію» [7, с.127]. В такий спосіб хронос, антропос і топос нерозривні: географія є одним із визначальних компонентів вітальної Прохаськової тріади, що перебуває в русі.

Логічною відтак є думка письменника про залежність писання від напрямку, руху, пори року, поверхонь, бігу. Так само закономірним, ба навіть природним, є акцент письменника на потребі максимальної гармонії щоденного життя зі сезонними змінами, — тож можемо говорити і про ландшафтно-сезонне мислення автора [7, с.339]. Адже ландшафт не може існувати поза порами року, поза гармонією, красою. Звідси — естетика ландшафтів Прохаська: вроджена, інтуїтивна, природна, плекана.

Вочевидь, ландшафти потребують певної оптики споглядання, а передовсім — зміни цієї оптики, інакше кажучи — мультиперспективізму. Адже за деревом не видно лісу, але й за лісом — дерева. Оптика змінюється в залежності від цільового фокусу (або розфокусування). Тарас Прохасько — без перебільшення майстер калейдоскопічної зміни мисленневих оптичних лінз, а відтак зміни ландшафтів.

Візьмімо, до прикладу, дев'яту главу його книги «Як я перестав бути письменником». Прохасько сідає на сходи і не може спокійно випити ранкової

кави: «Чи то вікове, чи то *особливість натури* (курсив наш. — Авт.), але те, що я бачу, не є чистим тим, що я бачу. Сиджу на сходах і бачу більше, ніж належить. Я бачу маленький кусник світу, який є всім світом» [7, с.250]. Тут спостерігаємо одночасне накладання мікро- і макрооптики.

Далі письменник бачить сад, який заслоняє все більше світу, ще далі — дерева — отже, фокус все більше звужується.

Яблуні нагадують авторові тата — оптика стає внутрішньою: це погляд в себе, занурення в пам'ять.

Потому письменник ледь бачить колію від хати — оптика знову скерована назовні, це вже панорамне бачення.

Аж тут раптом перспектива розкручується на всі 180 градусів: «З колії, з поїзда видно тепер лише дах хати» [7, с.250]. Неочікувано, в один мент. Тепер не письменник дивиться, а *на* письменника дивляться. Оптика-навпаки. Зміна пунктів спостереження, але й суб'єктів спостереження.

В такий спосіб Прохасько відсторонюється від себе, його видно біля саду, але кому видно? Дієслівна форма на «-но», «-то» є безособовою. Оптика стає паноптикою, всевидющию усього, всезорістою, паноптиконом (від грец. *pan* — все і *optikos* — зоровий). Позаяк одразу після цього речення — оптика знову розвертається на ті самі 180 градусів до нашого попереднього спостережного пункту із Прохаськом: «І я бачу силуети. Бачу те, що можна би було назвати привидами» [7, с.250]. Тепер лінзи стають інтуїтивні, майже містичні, адже дозволяють бачити невидиме.

Далі письменник то знову занурюється у ландшафти пам'яті, то виринає у справжні ландшафти покутсько-косівських Карпат, де «видно той хребет, за яким Коломия, Яблунів та інші цікаві місця», — і це вже макромасштаб. Автор тут само поринає в історичні вже неіснуючі ландшафти: «стародавня церква, *фрагмент* (курсив наш. — Авт.) цвинтаря, дахи, — рештки містечка, що перестало існувати під час війни» [7, с.250].

Аж тут фокус звужується, погляд опускається на «вцілілі стежки». Потому починається макрозйомка: письменник бачить траву, яка незмінно виростає на всіх фрагментах вільної землі, на якій відбувалося все те, що автор не може не бачити, коли сідає на сходи попиту кави [7, с.252].

І це вже мікротопографія: бачення щілин, крапинок, крупинок, клітинок тощо. Фокусування на улюблених Прохаськових фрагментах. Тому можемо говорити про фрагментарність мислення автора — ознаку есеїстики, на яку ще звертав особливу увагу хресний батько європейської традиції есеїстики Мішель Монтень.

Ось ще один із багатьох прикладів зменшення масштабу, досягнутої Прохаськовою оптикою нахилиння: «Хмара сіла якраз на полонину... Не було видно навіть власної витягнутої руки. Лише нагнувшись аж до рівня буро-зеленої трави, можна було побачити у вузьку шпарку між землею і нижнім краєм неба свої ступні, безліч білих і чорних, але однаково заболочених, овечих ніг, фрагмент несподівано сухої ґрунтової дороги, кілька квіток... початки стовбурів найближчих буків» [7, с.412]. Прикметним тут є фокус «між» — «між землею і нижнім краєм неба». Ось воно знову — ПРИкордонне бачення, МІЖстихийний ландшафт, ще й ускладнений парадоксальним «нижнім краєм неба», себто нижньою високістю. Зауважимо, що парадоксальність письменника часто

проявляється саме у зв'язку із ландшафтами, наприклад: «Ліс — щільність, яка впускає м'яко» [7, с.396].

На прикладі поданого вище уривку із хмарою бачимо, що письменника також цікавлять ландшафти *недобачені*, частково приховані, фрагментарні. Ось ще один уривок з іншої книги: «Твоє бачення зведене до мінімуму — інструкція, яка не відповідає тому, що відбувається, ландшафт, на якому нічого неможливо вирізнити...» [8, с.14]. Тема світло-тіней у Прохаськових наративних ландшафтах вимагатиме окремої самодостатньої статті, тут зазначимо лише те, що автор цілком свідомо «працює» зі світлом. «Наш край найгарніший тоді, — пише він, — коли освітлення мінімальне. Якись світанки, сутінки, тумани, хурделиці, нічні лампи і феєрверки. Краще дивитися на світ і на себе крізь умбри, тоді не так виразно видно усі неладні, недбало зроблені деталі. Навіть зруби при місячному світлі виглядають джунглями» [8, с.11]. Сама така нечітка, розмита оптика надає більше простору для рефлексії, для фантазії, для гри в уявний ландшафт; а попри те читачеві очевидно, що Прохасько достеменно знає кожний міліметр своєї топографії.

Складається враження, що у Прохаськові вмонтовано якийсь внутрішній нівелір — геодезичний прилад для визначення перепадів висот між точками на земній поверхні. Причому Прохаськів нівелір стосується і небесних поверхонь, і простору, бо для письменника це той самий ландшафт: «По-перше, правдивою формою є не постаті, не фігури, не посудина, а той простір, який між ними. Форма простору між є значнішою. Те, що здається відкритою порожниною, наскрізним отвором, перетворюється завдяки обмеженості сусідніх не притиснених форм у незалежну визначальну форму» [8, с.7].

Прохаськова форма найчастіше складається із фрагментів. Ось ще один красномовний приклад: «Якись незбагненні фрагменти — якись сині вересневі неба, осіннє тепло, лампа на нічному ганку, чийсь ребра під тонкою брудною суконкою, квітневий сніг, довгі білі коридори, холодна горілка з цитриновим соком, листя велетенського явора, що опало все разом за одну годину, нарцисові поля, верхні полиці перегрітих загальних вагонів...» [7, с.222]. Це оптика заплушення-розплушення пам'яті, коли кожен наступний кадр — інша реальність, інший ландшафт, інше освітлення.

Цікаво також простежити, як автор експериментує із оптикою споглядання з висоти: «А все ж з неба, згори, з літака Франківськ виглядає одноповерховим оазисом, оточеним рифами багатоповерхових концентрованих районів» [8, с.46]. Причому мікротопографія і розглядання ландшафтів з літака у письменника може раптово розгорнутися в одному реченні.

Підбиваючи підсумки, зауважимо, що Прохасько конструює свою географію, топоніміку, астролябію, як справжній архітектор, дизайнер. Інтуїтивно чи зумисне, він витворює своєрідний ландшафтний дизайн тексту. Інакше кажучи, Прохаськове текстотворення — це наративний ландшафтний дизайн. У ньому за всіма канонами цього давнього мистецтва поєднано три складові: архітектуру, ботаніку та історію/філософію культури. Навряд чи можна визначити, який саме компонент є домінуючим у творчості автора, адже всі вони гармонійно поєднані в єдиний мисленнєвий ландшафт. І кожен новий текст Тараса Прохаська щораз більше увиразнює «отой перший», прикарпатсько-забайкальський ландшафт дитинства, юності і вічного повернення у «при-» і «за-».

1. Боно Э. Методы нестандартного мышления / Серьезное творческое мышление / Э. Боно // Пер. с англ. Д. Я. Онацкая. — М.: ООО «Попурри», 2005. — С. 392-401.
2. Эпштейн М. Эссеистика как нулевая дисциплина / Михаил Эпштейн. Все эссе, в 2 томах. — т. 2. Из Америки. — Екатеринбург: У-Фактория, 2005. — С. 673-697.
3. Эпштейн М. К теории жанра: Эссе об эссе: Законы свободного жанра. Эссеистика и эссеизм в культуре Нового времени / Михаил Эпштейн. Все эссе, в 2 томах. — т. 1. В России — Екатеринбург: У-Фактория, 2005. — С. 5-16.
4. Жолковский А. Эссе / А. Жолковский // «Иностранная литература». — 2008. — №12. — Режим доступа до ст.: <http://magazines.russ.ru/inostran/2008/12/zhz10-pr.html>
5. Зацепин К. А «Мыслить литературой» или эссе как художественный феномен / К. Зацепин // Вестник Самарской Гуманитарной академии. Серия «Философия. Филология.» — 2007. — №2 стр.195-209. — Режим доступа: <http://www.phil63.ru/myslit-literaturoi-ili-esse-kak-khudozhestvennyi-fenomen>
6. Кругликов В. Возможности эссеизма в понимании культуры / В. Кругликов [2006]. — Режим доступа до ст.: <http://www.proza.ru/2006/12/25-234>
7. Прохасько Т. Бо так є / Тарас Прохасько. — Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2010. — 433 с.
8. Прохасько Т. Одної і тої самої. — Чернівці: Книги — XXI, Meridian Czernowitz, 2013. — 240 с.
9. Шебеліст С. Теоретичні аспекти жанру есею / Сергій Шебеліст // Слово і Час. — 2007. — № 11. — С. 48—56.

LANDSCAPES OF TARAS PROKHASKO'S ESSAYISTIC PARADOXICAL THINKING

Mariya Tytarenko

Ukrainian Catholic University,
35a Khutorivka St., Lviv, 79000, Ukraine

E-mail: tytarenko@ucu.edu.ua

The author studies several features of a landscape/topographical thinking of a contemporary Ukrainian essayist Taras Prokhasko. It has been assumed that the very first landscapes of Prykarpattia and Zabaykallia influenced the author's paradoxical style of writing. Prokhasko's text creating has been compared with a narrative landscape design.

Key words: essay, landscape, paradoxical thinking, topography, optical sight, fragmentation, narrative, landscape design.

ЛАНДШАФТЫ ЭССЕИСТИЧЕСКОГО ПАРАМЫШЛЕНИЯ ТАРАСА ПРОХАСЬКА

Мария Титаренко

Украинский католический университет,
ул. Хуторивка, 35а, Львов, 79000, Украина

E-mail: tytarenko@ucu.edu.ua

В статье автор исследует признаки ландшафтности/топографичности мышления современного украинского эссеиста Тараса Прохаська. Рассматривается теза о влиянии первых прикарпатско-забайкальских ландшафтов на парадоксальный авторский стиль. Построение текста прозаика сравнивается с нарративным ландшафтным дизайном.

Ключевые слова: эссеистика, ландшафт, парадоксальное мышление, топография, оптика видения, фрагментарность, нарратив, ландшафтный дизайн.

Стаття надійшла до редколегії 12.10.2013

Прийнята до друку 14.10.2013